

# A Cselekvés Iskolája

## PEDAGÓGIAI FOLYÓIRAT

Kiadja az állami polgári iskolai tanárképző főiskola gyakorló iskolájának  
tanári testülete.

Felelős szerkesztő: KRATOFIL DEZSŐ

Megjelenik évenként 5 kettős számban. Előfizetési díj egy évre 12 pengő.

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Szeged, Boldogasszony-sugárút 8. szám.

## Nevelés és gyakorlati lélektan.

(Ötödik közlemény)

### C) A pszihés nemi különbségek és az együttes nevelés kérdése.

Lélektani közleményeink egymásutánjában eljutottunk ahhoz a kérdéshez: mennyiben mozdítja elő a nevelés öntudatos szabályozását a növendékek azon *típusos* lelki különbözéseinek ismerete, melyek a *nemből* fakadnak? Van-e lelki különbség és ha igen, miben áll ez a különbség a fiúk és lányok között? Mikor jelentkeznek ezek a pszichés különbségek a fejlődés és iskolabajárás folyamán? Mennyiben vannak hatással a nevelés és tanítás alakítására — és különösen: mily következtetések vonhatók le a *koedukációra* és *koinstrukcióra* a lélektan idevonatkozó vizsgálataiból?

A legelső kérdés, mellyel szembe kell néznünk: melyek az alapvető különbségek a  *felnőtt férfi és női lelkiség* között? A gyermekek és ifjak, valamint az iskolai növendékek itt tervbevevett differenciálsz pszichológiai vizsgálata csak akkor vezethet kellő eredményre, ha először a felnőtt férfi és női típusok *lényeges lelki jegyeit* már sikerült megállapítani és ha már tudjuk egyúttal azt is, melyik az a *központi vonás*, az a centrális jelleg, mely mintegy a férfi és nő lelki „lényege” s melynek alapján más vonások, jellegzetességek is megérthetők és értelmezhetők. Az idevonatkozó vizsgálatok részint a kísérleti lélektan, részint a karakterológia fáradozásai alapján elegendő világosságot nyújtanak, úgy, hogy nem nehéz kielégítő képet nyújtani a férfi és női lelkiség lényeges eltéréseiről. Néhány tudományos eredményt már csak azért is érdemes lesz e helyen felsorakoztatni, hogy olvasóink lássák: mi a különbség ennek a témának: „*Férfi és Nő*” tárgyalásában egyfelől a népszerű bölcselők-

dés és zsűrfilozófia, másfelől a valódi tudomány szempontjai és eredményei között. (Irodalmat, könyvészeti felsorolást e helyen nem adhatunk: a kérdés irodalma ugyanis egyike a leggazdagabbaknak és a legszétágazóbbaknak.)

a) *A személyiségtudomány* felfogása szerint a nemek közötti összehasonlítás legjobban úgy fog sikerülni, ha sorra vesszük az emberi személyiség egyes végső összetevőit. Ezek között első a *pszichés energia*. Kérdés: mi a különbség e tekintetben? Általában: a nőt „gyengébb nemnek” szokás tartani s kétségtelen, hogy sok oly fizikai munkára képtelen, amit a férfiak végeznek a fehér ember társadalmában (pl. zsákhordás, kovácsmesterség stb.), de nem tagadható az sem, hogy a nők bizonyos testi fáradalmakban többet s huzamosabban tudnak teljesíteni, mint a férfiak, (pl. hegyitúra bizonyos országokban, vagy a betegápolás, gyermekápolás, virrasztás), és vannak primitív népek, melyeknél a nők végzik a földművelés fárasztó munkáját. Mindez nemcsak „fizikai”, hanem a vele egybeforrott „lelki” energiától is függ. A nők lelki energiájának jellemző sajátossága, hogy vele a fizikai erejük fogyatékosságait *kompenzálni* tudják, de természetesen főképen sajátos életterületeiken, azokon, melyekre biológiai alkatuk őket eleve predesztinálja. Lelki energia tekintetében eszerint nem úgy kell a nemek különbségét látni, mint a népszerű bölcseelkedés szokta a kérdést eldönteni: nem egyszerűen a „több” vagy „kevesebb” kérdése ez, nem is a férfi nagyobb *értékességének* a problémája; a nő nem alacsonyabbrangú a férfinál, hanem — *más*; mint minden egyéb lélektani kérdést, a lelki energia kérdését is akkor dönthetjük csak el helyesen, ha megvizsgáljuk, *milyen sajátos működési körökben* mutat fel többletet, vagy pedig kevesebbet a női a férfival szemben.

b) Más-e a férfiak *pszichikai tempója és ritmusa*, mint a nőké? Erre a kérdésre nem könnyű felelni egyrészt azért, mert az *egyéni* különböző lelki tempót férfi-női *típusok* szerint még nem vizsgálták s így nem találunk kérdésünkre leszűrt eredményben feleletet, másrészt pedig a lelki tempó más személyiségi sajátosságokkal szövődik egybe, minők pl. a *labilitás* (a lelki folyamatok hirtelen egyensúlybomlása) és az *állandóság*, kitartás (az előbbi sajátosság ellentéte). Azt eldönteni, vajjon a *tiszta* lelki tempó, vagyis a lelki folyamatoknak, cselekvéseknek gyorsaságát, vagy lassúságát a férfiaknál találjuk-e meg tipikusan nagyobb mértékben, nem lehet; ez a sajátosság egyénről-egyénné változik, férfiaknál és nőknél egyaránt. Ellenben úgy látszik, a labilitás nagyobb mértékben női, az állandóság pedig inkább férfias sajátosság; *bizonyos lelki területeken* nagyobb ingadozást, gátolatlan ugrasságot találunk a nőknél, kivéve a makacssággal kapcsolatos, vagy a türelem, rendszeretet körébe eső tevékenységeket. A tárgyi világgal összefüggő tevékenységekben általában kissé nagyobb következtesség jellemzi a férfit, mint a nőt. Nagy depressziók, lelki megrendülések eseteiben ez a viszony azonban megfordul: az élet nagy válságaiban sokszor épen a nők a határozottabbak, — nem ingadoznak, mikor az élet nagy kérdéseiben döntésről, kitartásról van szó; ilyenkor ők öntenek lelket az „erősebb nembe”, ami egyébként az ő nagyobb (globális) lényeglátásukkal is összefüggésben van.

c) Alapvető tényezők lelki életünkben: a *fogékonyság*, az *emlékek megőrzése* és a *lereagálások*. A fogékonyság: velünk született érzékenység, vagy

tompaság a lélekre ható mindenféle ingerekkel szemben. Általában jellemzi a nőket a férfiakkal ellentétben, hogy nagyobb mértékben kötve vannak a benyomásokhoz; sokszor az első benyomás döntő náluk; ez a tulajdonságuk kapcsolatos a *perszeverációra* való nagyobb hajlammal és azzal, hogy ítéle-sükben tágabb tere van a tiszta gondolattól különböző más befolyásoló ténye-zőknek (l. alább). A fogékonyság sokszor hisztériás sértődöttséggé válhatik; az ilyen egyének mintegy sebes lelki felületen fogják fel a benyomásokat. Ez a sajátosság is inkább a női típust jellemzi; roppant visszhangot és rendelle-nes reakciót kelthet az ilyen lélekben minden kis benyomás is. A *lereagálás* különféle fajai közül a nőt talán inkább jellemzi a *mély* lereagálás (különö-sen a szerelmi és egy másik személlyel összefüggő esetekben); ugyanígy jel-lemző náluk a *nehéz* és nem *maradéktalan* lereagálás is; könnyebb és végle-gesebb a nem-személyi -vonatkozású lelki élmények lereagálása. E tulajdon-ságok egyébként a pszichikai típustól és a fejlődési korszaktól is függenek.

d) A lelki élet *gazdagsága*, vagy *szegénysége*, *bonyolultsága*, vagy *egy-szerűsége*, *egyensúlyozottsága*, vagy *egyensúlytalansága* (lelki konfliktusok, zavarok) oly sajátosságok, melyek egyik nem számára sem foglalhatók le kizárólagosan, vagy akár csak tipikusan jellegzetes mértékben sem; csupán ezek beállásának egyes konkrét esetei függenek más feltételektől a férfínál s másoktól a nőnél.

e) Az *élteljesség*, az *én mélysége*, *szabályozottsága*, az *alaphangulat* szintén végső összetevői személyiségünknek. A nőt nagyobb mértékben jellemzi az, amit *Jaensch* „integrált típusnak” nevez: nem „skatulyákban” és „reke-szekben” éli le lelki életét, nem annyira személyiségének töredékeivel vesz részt a cselekvésekben, hanem egész énjével; pl. ha igazán szeret, akkor más tevékenységeket nem tud folytatni párhuzamosan a szerelem mellett, míg normális esetekben a férfi erre inkább képes; a nő egyes lelki körei között nincsenek merev válaszfalak, — az egyik kör mozgalma a többire is áterjed és egyetlen érzés, cselekvés az egész személyiséget mintegy magába olvasztja. A külső világból is inkább az *egészeket* fogják fel a nők. A *tudati organizáló-dás* tehát más és más a két nemnél. Ezt a nagyobb integráltságot abból értel-mezhetjük, hogy a nőkben az ösztön-élet könnyebben egybeszővődik a maga-sabb tendenciákkal, — az anyai (vagyis a középponti női) tendencia adja a táplálékot a társas hajlamoknak, a személyibb beállítódásnak, a nagyobb ön-átadás és alkalmazkodás szükségletének. („Einzelligkeit des seelischen Baus der Frau“, *H. Sachs*. — „A szerelem a férfinak csak epizód, — a nőnek egész életét betölti“, *M. Stael*.) Az a sajátosság is idetartozandónak látszik, hogy a nőket az olvasásnál a tartalom teljesen leköti, — egyéb mozzanatok elke-rülik figyelmüket épúgy, mint ahogy a — helyesírásban, ugyanazon okból, gyöngébbek, mint a férfiak. Összefügg a mondottakkal a női „*intuición*“ Kér-dése is, melyről alább szólunk. Az *én mélysége* is életesebb, ösztönösebb, bio-lógiai alapon nyugvóbb náluk, mint a férfiaknál, a női *én zártabb egységet* mutat, *szabályozottabb*, *centralizáltabb*, mint a férfié, (mihelyest megtalálta *valódi* női életvonalát. A híres női „állhatatlanság” (la donna e mobile) bizonyos szempontból határozott következetességnek mondható: a *keresés* következetessége ez annál a női személyiségnél, aki még nem találta meg a

végzetszerű, kikristályosító középpontot életében. A szeszélyesség és állhatatlanság azonban részben onnan is ered, mert a nőben (talán a társadalom hosszú fejlődésének eredményeképpen) erősebb a hajlam a saját gyengeségük túlzott felismerésére (csekélyebbértékűségi érzés) s így nem bíznak cselekvéseik sikerében; viszont azonban a türelem, a hűség szintén sajátos „női” jellegek; — ez is mutatja, hogy lelki életük általában szabályozottabb, mint a férfiaké. A nők a rendnek, szabályszerűségnek felelősködő hívei szoktak lenni.

f) A nők *alkalmazkodóképessége* közismerten nagyobb, mint a férfiaké, aminek okát ismét a nagyobb személyi beállítódásban kereshetjük. A nő általában sokkal kevésbé önző, mint a férfi, bár a közfelfogás ennek ellenkezőjéről van meggyőződve: a nőt épen alapmeghatározottsága ösztönzi az odaadás, önfeláldozás, a nagyobbfokú részvét viselkedésformáira, a nagyobb altruizmusra; az igazi házasságban és szerelemben a nő teljesen feláldozza magát a férfinak s a családnak, sokszor anélkül, hogy ezt magában öntudatosítaná. Az alkalmazkodóképesség összefügg a szeméremérzéssel is, mely gátolja a teljes önátadást. A nőknél sokkal nagyobb, erősebb a tisztán szexuális jellegű szeméremérzés, míg a férfiban jobban előtérbe léphet az „etikai” szeméremérzés, mikor is büntudat szövődik a nemi tevékenységbe. Viszont a férfiaknál, úgy látszik, hamarabb megfogytatkozik, sokszor már a nemi serdülés beállta előtt. — Milyen az *uralkodó cél és érdeklődésirány* a két nemnél? Ez a kérdés is ide tartozik. A nőkről elmondható-e, hogy inkább *egocentrikusak*, mint a férfiak? Látszólag ez ellen szól a nők nagyobb alkalmazkodóképessége. Ha azonban önmagáért, önmaga céljaiért alkalmazkodik valaki, és ha, következésképp, hiányzik az önfeláldozásnak, a végső fokon való áldozathozatalnak a mozzanata az illető személyiségből, akkor valóban egocentrikus egyéniségről van szó (ellentéte a heterocentrikus személyiség). A nők nagyobbfokú egocentrizmusát némelyek a női hiúsággal szokták példázni, amibe azt is beleértik, hogy a nők nem igen tudják elviselni a kigúnyoltatást, nevetségessé tételt, stb. A hiúság a nagyobb érzelmességgel függvény össze, nemcsak nőknél, hanem férfiaknál is sok esetben megtalálható; a nők egocentrizmusa azonban jól összeegyeztethető altruista hajlamaikkal; t. i. közvetlenül önmagukért altruisták, tehát egocentrikusok, (bár nem egoisták), ami persze nem jelenti azt, hogy a férfiakban ez a tulajdonság nem volna meg. — Aki a *befelé*-, vagy *kifelé*-fordulás és *érdeklődésirányok* jellegzetességei között akar választani s keresi a nemek pszichés különbözését, a nőknél a „befeléélés” nagyobb fokát fogja találni, ha ez nem is mindig értelmi befeléfordulás; a „kifelé-fordulásuk” pedig a következő köröket öleli fel: a család és a gyermek („Alles am Weibe ist ein Rätsel, und alles am Weibe hat Eine Lösung: sie heisst Schwangerschaft“, *Nietzsche*); a vallás; a szépség tartományai; az erkölcsiesség értékei egyik nemnél sem dominánsabbak, uralkodóbbak, mint a másikon. *Heymans* úgy véli, hogy a nőknek nagyobb az erkölcsi érzékük, mint a férfiaknak, mert altruistábbak. A tévedés ott van, hogy az igazi erkölcsiesség nem a természetes hajlamokban és impulzusokban van, — ezek önmagukban sem nem erkölcsösek, sem pedig nem erkölcsstelenek, hanem a megindokolásban, vagyis a legfőbb értékben. E tekintetben a két nem között nincs eltérés. A nőket ezzel kapcsolatban jellemzi azonban az erkölcsi érté-

kekkel szemben is megnyilatkozó nagyobb fogékonyságuk, ami egyes kötelességek teljesítését számukra megkönnyíti, továbbá jellemzi őket a példától való nagyobb függésük s a konzervativizmusra való nagyobb hajlamuk.

g) Nagyobb exaktság uralkodik azokban a vizsgálatokban, melyek a két nem érzéklésének, értelmességének, érzelmi, akarati világának, motorizmusának, a pszichés tartalom megszerzésének, és feldolgozásának pszichikai különbségeit tárják fel. Épen ezek a pontosabb kutatások mutatták meg, mily csekély az eltérés a jelzett területeken a férfi és női lélek között (v. ö. *Lipmann* hatalmas anyagyűjteményét). A férfiak általában felsőbbrendűek a térszemléletben, az idő- és súlyérzék működésében, míg a nők fölülmúlják a férfiakat a színek közötti finomabb megkülönböztetésben, a hallás, ízlés, hőmérsék, a bőr érzeteinek minőségi és fokozati jellegzetességeiben. (A szaglás-érzetekről nincsenek még határozottabb adataink.) A férfiak között több a színvak. De a nők nagyobb általános érzékleti tökéletessége még nem bizonyítható. A férfit jellemzi továbbá a mozgások általánosan nagyobb precizitása, a mozgások jobb összerendezettsége, a gyorsabb járás; míg a nők előbb érik el a serdülés folyamán mozgásaiknak, fellépésüknek összerendezettségét, kerekdedséget s bizonyos felsőbbiséget mutatnak a kezűgyességben és az írásmozdulatokban, táncban. A nőket némelyek jó *megfigyelőknek* tartják s valóban azok is, de csak azokon a területeken, melyek őket érdeklik; vagyis a személyek, affektív mozzanatok megfigyelése erősebb náluk, míg a férfiak erőssége a tárgyi megfigyelésben van. A nőket jellemzi a nagyobb *képzetgazdaság* a személyiségek, a mindennapi és szűkebb társaséletnek, s a vallásnak körében; a férfiaknál inkább a távolabbi társas környezetből merített képzetek, továbbá a tárgyi világ képzetei nagyobb számúak és több a nemi életre vonatkozó képzetük. Ami a nők emlékezését illeti, ellenmondásokkal találkozunk, épúgy, mint a megfigyelésük értékelésében: általában jobb náluk a közvetett emlékezés, mint a férfiaknál; jobban tudnak emlékezni (szóról-szóra tanulni) jobb az arc- és színemlékeztetik és kellemes érzésekkel kapcsolatos emlékezésük, míg viszont a kellemetlen érzelmek gátolják és zavarják a hű emlékezést (személyi beállítottság, érzelmi tényezők). A reprodukció folyamatát jellemzi a nőknél az, hogy társításai egyfelől ugrásosabbak, formálisabbak, mint a férfiaknál. több az érintkezési és tapasztalatból eredő asszociációjuk, másfelől jobban ki van téve a perszeveráció hatásának és kevésbé eleven. Ennek megfelelően alakul a nőknek *fantázia-élete* is. Valószínűleg nagyobb a női fantázia valószínűleg pótló értéke, (mert nagyobb a szükséglet!), gazdagsága, színessége, de egyben irányítottságának hiánya is (csapongás — de egyes területeken, pl. a személyi és nemi beállítódás eseteiben nagyon is irányított). A *lereagálás*ról már fentebb volt szó. — Külön fejezetben kellene szólnunk a női *intelligencia* sajátosságairól, ez ugyanis a legvitatottabb kérdés az idetartozó irodalomban. Röviden így összegezhetjük a kutatások eredményeit: a tágabb értelemben vett intelligencián az értelemtől is *vezetett* ügyes, „ösztönös“ alkalmazkodóképességet értjük, mely bizonyos találékonysággal párosul; a gyakorlati életben ez a tulajdonság fontosabb s a nők ebben felülmúlják a férfiakat. A szoros értelemben vett intelligencia (viszonyismeret) működési módjai: a lényeglátás, az elvonás, a kritikai képesség, az elemző és összefogó képesség, ítélet, következtetés stb., melyeket sok külső tényező szokott tiszta érvé-

nyesülésükben megzavarni, pl. az érzelmek, elfogultságok, előítéletek, hagyományok túlságos figyelembevétel stb. A „tisztá értelem“ fentebbi formáinak érvényesülését nőknél-férfiaknál a pszichológia még nem vizsgálta meg kellő részletességgel. Mégis megállapíthatunk egyes különbségeket a két nem intelligenciája között (most a gyermekek iskolai teljesítményeit nem véve figyelembe). A férfiaknál az *elvonás* képessége fejlettebb, mint a női gondolkodásban. A konkrét dolgok jobban érdeklik a női gondolkozást, az elvontságok általában ellenszenvesek nekik. Viszont a nők a *globális lényeglátásban* erősebbek, azaz jobban „eltalálják“ a (személyi vonatkozású) dolgok és helyzetek lényegét, mint a másik nem, aminek természetesen az is oka lehet, hogy a nő „közelebb áll az élet titkához“, mint a férfi, mert életet hordoz, életet ad és életet nevel, hivatásszerűen, szükségből s így intuíciója mintegy „ösztönös“. Az intuíció ugyanis a faji tapasztalatok tudat alatt működő ötletekben, okoskodások nélkül ismereteket („ötleteket“) nyújtó elraktározódásából származik. A globális intuícióval kapcsolatban áll az a sokszor megfigyelt jelenség is, hogy a női értelem az „egészekre“ irányul, de ugyancsak kapcsolatban van a női psziché egyik legmélyebben nyugvó alapvonásával: az érzelem nagyobb dominanciájával és a személyi beállítottsággal is. A nők *átfogó képességét* az intelligencia-vizsgálatok eddig még nem hasonlították egybe a férfiakéval, valószínű azonban, hogy ebben a pontban a férfiak teljesítményei fölülmúlják a nőkéit; a *differenciálás*, megkülönböztetés képessége logikai dolgokban szintén a férfiaknál mutatkozik erősebbnek a megfigyelők előtt. A jobb *matematikai* és *logikai következtető*-képesség, az értelmi kombinációk nagyobb ügyessége és biztonsága szintén a férfi nem számára van fenntartva, valamint az *elméleti gondolkodás* nagy összefüggéseit is inkább, vagy teljesen a férfiak teremtik meg, a logikai norma tudata is fejlettebb náluk. (Zenei, matematikai, filozófiai nagy alkotások, technikai-konstruktív dolgok, felfedezések terén nőket nem találunk.) Gondolkodásunk *mélysége* kisebb (az érdektelen területeken), mint a férfiaké, — innen van, hogy a nőket a látszat könnyebben félrevezeti. Viszont az ú. n. „*praktikus értelem*“ mezején a nők vezetnek és ragadják el a győzelem pálmáját: emberismeret és embervezetés, egyesületek, nevelés, család, betegápolás, stb., stb. terén mutatkozik meg a női intelligencia nagyobb felsőbbisége, vagyis ott, ahol több tapintatosságra és ösztönösségre, nagyobb biztonságérzésre, gyors és eleven állásfoglalásra van szükség. A nők előbb említett alapvonásaiból (nagyobb érzelmesség, egészre irányulás, személyesség), jól megérthető, miért mutatnak fel a praktikus értelem területén nagyobb sikereket a nők; azért, mert gondolkodásukon uralkodnak az ú. n. „*külső (heterogén) tényezők*, főképen az érzelmesség („érzelmi logika“), az előítéletek, az előzetes állásfoglalások, rokon- és ellenszenv, a túlzás konzervativizmus, a fanatizmus, rajongás stb., egyszóval az „*affektív gondolkodás*“ számtalan fajtája. Viszont a férfiak ítélete óvatosabb, önállóbb; a nőknél a rokon- és ellenszenv, s az előítéletek (vagyis a meglévő és perszeveráló érzelmek uralma) szembelyezkednek minden új gondolattal; a nők ítéletei többnyire eleve „*készen*“ vannak s ők csak utólagosan keresnek hozzájuk érveket (az az „*érzelmi logika*“ épen fordítottja a helyes logikának); általában jellemzi a nőket, hogy a (tudományos) problémákat nem szeretik, inkább a kész, megállapodott eredményre

vágnak; az érzelem túltengése a logika felett viszi a nőket egyfelől a konzervativizmus állásfoglalásaira (az érzelem ereje ragaszkodóvá tesz), az ismert nem könnyen adják az ismeretlenért, — de elragadja őket az újdonság is, ugyanazon érzelmi alapon; nagyobb szuggesztibilitásuk, hajlamuk a rajongásra, vagy a fanatizmusra szintén a gondolkodás heterogén tényezőinek uralmára mutatnak. Ez az alaptulajdonság sokszor megóvjá a nőt a férfi értelmi egyoldalúságaitól (elveken lovaglás, vaskalaposság, merevség, „Recht-haberei“ az imponerabiliák kevésre becsülése, elméleti illúziós-hajlam, szűk látókör, stb.), — de viszont őt magát is bizonyos fogyatkozásokra teszi hajlamossá (a szellemi tisztánlátás hiánya, rendszer- és alapnélküliség, önállótlan-ság, előítéletek, érték- és norma-vakság, gátolatlan konkrétizmus, túlzó mara-diság stb.)

g) Átterve a nőknek már többször említett egyik leglényegesebb pszichés jellegzetességére, a *nagyobb érzelmességre*, azzal a kijelentéssel kell kezdenünk, hogy ez a „nagyobb“ emocionalitás nem annyit jelent, hogy a nő *minden téren* érzelmesebb, mint a férfi, hanem: a nő érzelmessége függetlenebb pillanatnyi érdekeitől, lelkibb, szellemibb, önzetlenebb; a nő érzelmei gyakran ellenkeznek érdekeivel, vagy függetlenek tőlük; továbbá, hogy a nőknél az érzelem alapjelenségei a kín és kéj (Lust—Unlust) nagyobb erőfokúak, mint a férfiaknál; az érzelmi életük gyorsabb, váltakozóbb, az érzelmek utóhatása erősebb, a gondolkozásban és cselekvésben több náluk az érzelmi alap; érzelmeik inkább vidámak, (a férfi nem általában jobban hajlandó az állandó komolyságra, depresszióra), élénkebbek; hajlamosabbak megijedésre (hirtelen veszély esetén), de könnyebben lelkescsodnak is; hősiesek, ha személyi kapcsolatuk kívánja (undort keltő foglalkozások); nagyobb náluk a mások személyi életében való részvétel hajlandósága. Ez az érzelmesség magyarázza meg legmélyebbről a nők vallásosságát (a vallástalanság gyökeresen ellenkezik a női (pszichével, l. Faust-nál I. 3615. kk.) társasági életét s részben a csekélyebbértékűségi magatartását is (bár ez több összetevőből ered, mint pl. a nők társadalmi helyzetének évezredes kialakulásában ecjlő ok: a nők „elnyomatottsága“); a nők szexualitása részben szintén az érzelmesség uralma alatt áll: a nőnél állítólag a szexuális érzelem nagyobb kisugárzást mutat (átterjed) és mélyebb személyi rétegekbe hatol; egyúttal lelkibb, szellemibb természetű és az egész személyre irányuló. A nők jellegzetes *félénksége* már csak egy részlet a csekélyebbértékűség magatartásában, egyúttal a nők nagyobb védekező-ösztönén is alapulhat; a nő „schüchternebb“, bátoratlanabb, mint a férfi és nyájas bánásmódot igényel. A nagyobb emocionalitás okozza a hazugságra való nagyobb hajlamukat, sőt az „egészre“ irányuló felfogásukat is: aki „érzelemmel“ nézi a másik embert, nem tudja őt „elemezni“ (Heymans nagy érdeme, hogy a női psziché helyes megismerésében az érzelmesség szerepét hangsúlyozta). — A nők *akaratli életének* jellemző sajátosságait a könnyebben induló akarásban, az elstetett cselekvésre való nagyobb hajlamban láthatjuk, bár ez utóbbi sajátosan keveredik a nőkben az ösztönös tetterő és állandóság csekélyebb voltával s ennek során a hízélgés, alkalmazkodás, ügyes lavírozás viselkedésformáival. Veszély esetén is a nő elbúvik, strucepolitikát folytat, vagy ostobának tettetli magát. Nagyobb haj-

lama van az emberbaráti tevékenységekre, a hiúság, tetszeni vágyás formáira. A nő reaktív akarata erősebben fejlett, mint az aktív, ezért türelmesebb, tűrőbb természetű, — de (reaktív módon) harciasabb, bosszúállóbb, dacosabb, több passzív ellenállást tanúsít. A férfinál nagyobbfokú meggon-  
doltságot és értelmi elvek szerint folyó cselekvést, a szokásokban nagyobb szilárdtságot, a cselekvésekben több életet alapot, támadóbb szexualitást, nagyobb politikai hatalamra, haszonra, tiszteletre törekvést találunk. A nők mindent nagyobb buzgalommal csinálnak s ezért tevékenységük teljesen elfoglalja őket. „Aktívabb“ típus a nő, mint a férfi, s bizonyos területeken nagyobb eredményességgel. Ha ellentétes tevékenységek között (pl. áldozathozás és személyi érdek) kell választani, a nőket érzelmességük könnyebben átsegíti a helyzet kritikuskus voltán. A nők általános akaratgyengeségét nem lehet pszichológiai adatokból bebizonyítani; ezt a tulajdonságot inkább más tényezőkre kell visszavezetni (félénkség, bátortalanság, nagyobbfokú alkalmazkodás stb.), míg pl. az önfeláldozásban, az önként vállalt fáradalmakban, a betegápolásban, vagy a gyermeknevelésben mutatott hősiessé türelmük a nőket nem a gyengeség, hanem a kitartó akaratenergia fényében mutatja. Ellenálló erejük nagyobb itt, mint a férfiaké. A nők akarata csak ott „gyenge“, ahol személyi érdekeik nincsenek. Kötelességérzetüket, igazságérzésüket bizonyos „differenciálatlan globalitás“ jellemzi; a nő nem „amorális“ abban, amit kötelességének ismer, ellenkezőleg, azt nagyon komolyan veszi; de inkább csak „érzi“, mit kell tennie, nem elemzi a feladatot; a tulajdonjog stb. kérdéseiben pedig nem a törvénykönyvet, hanem saját méltányosságérzését követi. S mivel a nagy szenvedélyekhez nagy, számító akarat is kell, azért a fentebbiekből világos, hogy a nők inkább az *indulatos*, mint a szenvedélyes típushoz tartoznak.

h) A részleteket nagyon sokáig lehetne még halmozni; célunkra most még csak az szükséges, hogy még egyszer tömören rámutassunk a *női lélek megkülönböztető központi alapvonásaira*, — azonkívül, hogy szembeállítsuk a *férfi és női típus választos képét*. — Már említve volt, hogy a „nagyobb érzelmesség“, a „személyibb beállítottság“, és az „egészre“ való irányulás az a hármass, de egybefonódó alapmozzanat, melyből a női psziché minden egyéb megnyilvánulását értelmeznünk kell, amennyiben t. i. a férfitől különbözik. A két nem közötti különbség tehát nem értékbeli (a nők nem alacsonyabbrendűek<sup>1)</sup>), nem is lényegbeli, hanem bizonyos területeken csekély fokozati különözésben áll (az egyik *vagy* a másik fél javára) fokozati és főként: szerkezeti a különbség. A nőnek más a felépítése — ugyanazon anyagokból — mint a férfinak. A férfi és nő lelki portréját, típusát Klages, Lochner és mások alapján, a fentebbi három alapvonás figyelembevételével a következőképen szemléltethetjük:

1. A férfi *egyenibb*, a nő inkább *típus-lény*; a férfiak kísérletileg mérhető lelki sajátosságai nagyobb eltéréseket mutatnak az átlagtól.
2. A mérhető sajátosságok különbözése a két nemnél *nem nagy jelenségek*, s egyre inkább eltűnnek, amint a magasabbrendű értelmi tevékenységek felé haladunk (Burt, Thorndike).
3. A férfi inkább *tárgyi-elméleti*, a nő inkább *személyi-gyakorlati (egész)* beállítódású, érdeklődésirányú.



4. A férfi inkább az *önálló és alkotó*, a nő a *befogadó és utánzó* típust valósítja meg.

5. Csak a 4. ponttal együttesen dönthető el az a kérdés: a nő *aktívabb-e*, mint a férfi?

6. A férfi inkább *szenvedélyes*, a nő *indulatos* (emocionális) típusú.

Miután megállapítottuk, — számos részletkérdés mellőzésevel — a férfi és nő pszichés különbözéseit, áttérhetünk a *gyermekkor, ifjúkor és az iskolai növendékek* nemi pszichés különbségeinek rövid összefoglalására. Világos, hogy a (felnőtt) férfi és nő tipikus lelki vonásait megtaláljuk már a gyermekekben is, vagy legalább is a serdülőknél s az ő különbözéseiket ilyenformán a férfi és nő típuskereteibe kell illeszteni. Külön kérdés természetesen az, hogy mikor mutatkoznak először a nemek lelki különbségei a fejlődés folyamatában és mekkorák ezek az eltérések. Hasonlóképen külön figyelmet kell szentelnünk a nemek iskolai teljesítményeiben mutatkozó lelki differenciáknak is.

Hogy mindjárt a legutóbbi helyen említett különbséggel kezdjük, a köztapasztalat és a lélektani vizsgálatok egyaránt azt állapítják meg, hogy a leányoknál nagyobbfokú *szorgalmat* találunk, mint a fiúknál, az iskolai élet egész folyamán. A „szorgalom” szóban azonban oly sokféle összetevő szövídik egybe, hogy szükséges ennek a fogalomnak elemzése ahhoz, hogy megítélhessük: miben is áll voltaképpen a leányok nagyobb „szorgalma”? Az iskolai szorgalom helyett sokszor a „Schulwille” kifejezéssel találkozunk: a leányok „iskolaakaratát” jobban fejlett, mint a fiúké. A „szorgalom” szavában tulajdonképpen az iskolaakarásnak nagyobb foka rejlik a leányoknál és általában jobb teljesítményekre és érdemjegyekre vezet. Az „iskolakarathatban” a következő mozzanatok játszanak nagy szerepet: nagyobb alkalmazkodóképesség, hajlam a csekélyebb-értékűségi érzés kifejlődésére, nagyobb hajlam a személyi beállítódásra, a tanító kedvének keresése, ragaszkodás, ifjúkori rajongás, érvényesülni vágyás, nagyobb érzékenykedés a hibás (vagy komikus) helyzetekkel szemben, nagyobb félelem a büntetéstől, vagy a tanító elégedetlenségének kifejezésétől, magamutogatási tendencia, nagyobbfokú rendszeretet, illemtudás, szerénység; ehhez járul még bizonyos iskolai foglalkozások és tantárgyak iránti természetes érdeklődés is a leányoknál. A leányokat az iskolai munkában nagyon érdekli az, ki a tanító, a munkavezető, kikkel van együtt egy csoportban, összeillők-e a tagok; a fiúknál jobban előtérbe lép a „tanulás”, a siker (a tevékenységben lelt öröm); a leányok nem érzik magukat osztályöntudatukban lealacsonyítva, ha nem tanulnak, a fiúkat a „déclassé” tudata sokszor egész életükön át kíséri. E jellegzetes vonások mélyén könnyű megtalálni az iskolásleányokban

a *nőt*, vagyis az alaptulajdonságok uralmát, miről fentebb szóltunk. Ezen általános „iskolaakaratban“ benne van a szoros értelemben a szorgalom is, amely tartós akadályokat legyőző akarati erőfeszítés az (esetleg nem tetsző) iskolai feladatoknak az egyéni képességek szerint elérhető legjobb, vagy legalább közepesen jó teljesítésére. — Ami az egyes *iskolai tárgyakat* illeti, a teljesítmények más képet mutatnak a fiúknál, másokat a leányoknál. A fiúk általában teljesítményei minőségben jobbak, (kvalitásosabbak), több érzékük van a geometriai formák, a térszemlélet törvényei és jelenségei iránt, nagyobb náluk a térábrázolás tárgyi világossága, élessége. A fiúk teljesítményei jobbak a fizikában, a matematikában (magasabb iskolai fokon) s ez valódi *képességbeli* különbség. Leányoknál a háromméretű tér képzeletében nehézségek mutatkoznak. A leányoknál viszont a színérzék nagyobb. Innen van, hogy a fiúknál könnyebb és eredményesebb a geometriai oktatás, a leányoknál a képesség mellett még természetesen az érdeklődés hiánya is súlyosítja a helyzetet. Az emlékezet terén is fölülmúlják a fiúk a leányokat az alakok, s a térbeli rendre való emlékezésben, míg a leányok a számokat, szavakat, mondatokat jegyzik meg jobban. A leányok általában jobb eredményeket mutatnak az olvasásban, írásban s általában a nyelvekben; de rosszabb az eredmény a fiúkénál a népiskolai számtanban (ami nem ellenkezik a számokra vonatkozó jobb emlékezéssel). A leányok jobb nyelvi eredményeit részben megmagyarázhatja az a jelenség is, hogy korábban tanulnak beszélni, és nyelvi pszichés mechanizmusuk is fejlettebb, mint a fiúké; a személyi és egésze való beállítódásnak és a női konkrétizmusnak is része van a jobb eredményben. Vannak azonban oly tantárgyak is, ahol a nemek teljesítményeit nem lehet fokozat szerint összehasonlítani, hanem csak *minőségi eltérés* szempontjából. Az eltérések alapokai itt is a férfi és nő szerkezeti különbözőségében rejlenek, és megfelelnek az ő szerkezetükkel kapcsolatos képességeknek. Ilyenkor nem a fiúknál és leányoknál különböző *képességekre* lehet következtetni, hanem csak az *érdeklődés irányok* eltérésére, ez okozza a teljesítmények minőségi eltéréseit. — Így pl. feltűnő, hogy a leányok a természettudományokban inkább a leíró, a fiúk az exaktabb részleteket s irányokat részesítik előnyben; az iskolai dolgozatokban sokszor azt írják le a leányok, mit *látnak* a képen, — a fiúk ellenben, mi történik a képen (mit *tesznek* az egyes személyek); az olvasmányok kiválasztásában is korról-korra megfelel a fiúk és leányok különböző alapszükségleteinek a választott olvasmány, pl. a serdülés kezdetén a fiúk még a kalandos, a leányok már az érzélgős olvasmányokat kedvelik. A történelem tanulásakor feltűnő, hogy a fiúk érdeklődése a politikai mellett a társadalmi és gazdasági mozgalmakra is kiterjed, míg a leányokat inkább a személyi-pittoreszk és élet-

rajzi részek érdeklik. Mind az irodalom, mind a történelem körében más a fiúk és más a leányok gondolkodásmódja is, vagyis az a logika, mellyel a tárgyról képet alkotnak maguknak és következtetéseiket levonják. Erről még alább is szó lesz, itt annyit jegyzünk meg, hogy a leányoknál erősebb az ú. n. „érzelmi logika“. Természetesen, legyőzik a leányok a fiúkat minden szempontból a speciális „női“ tantárgyakban: egészségtan, háztartástan, kézimunka, stb. — Megjegyzendő, hogy az iskolai teljesítmények különbségei általában nem nagyfokúak nem szerint; a fiúknál azonban nagyobb egyéni kilengések mutatkoznak jó és rossz irányban, mint a leányoknál, akik egyénenként is közelebb állanak a típushoz, az átlaghoz. A leányok iskolai teljesítményeiben nagyobb része van a szorgalomnak és iskolai készségnek, mint a fiúknál. A serdülés korában persze elmaradnak a fiúk mögött.

Fordítsuk tekintetünket a *játékok*, a *rajzolás*, az *intelligencia* és *érzelmi-akarati* élet pszichés nemi eltéréseire a gyermek- és ifjúkorban. A fiúk általában a harcias játékokat kedvelik, a leányok inkább a mozgásos és utánzó játékokat; a fiúk inkább a külső világ „meghódítására“ vannak beállítva, a leányok a fajfenntartáshoz közelebb eső játékokra; itt is a „személyi“ mozzanatok uralmára következtethetünk. — A gyermekek *rajzai* is nagyon tanulságosak a pszichés nemi különbözőségek szempontjából. A fiúk rajzaiban nagyobb mozgásszükséglet tükröződik (a szabad rajzban mindenféle közlekedő eszközt találunk); erősebb a lényegre irányulás; a leányok sajátos témája az emberi (vagy állati) személy, azután a virág, a ház, a lakás, játékok (baba) és főleg a jellemző, vagy lényegtelen részletek, ornamentika kidolgozása, szemben a fiúk elnagyoló hajlanával. A fiúk továbbá inkább azt rajzolják, amit látnak, a leányok, amit a tárgyról tudnak. — Az *emlékezeti különbségek* a következők: a közvetett emlékezés területén (memoria conservans) a leányok jobb teljesítményeket mutatnak fel (kivéve a geometriai alakokat), míg a fiúknál nagyobb a teljesítmény, mert értelmi kíváncsiságuk is működik. A leányok emlékezete nagyobb „finesse“-szel bír, az eltérés itt is szerkezeti alapú. Igazi különbség nem a szószerinti tanulás nagyobb könnyűségében van (leányok), mint inkább az érdeklődés irányába eső tartalom összefüggéseiben. A fiúk más tanulási anyag összefüggéseim uralkodnak könnyebben s a leányok is más anyagon. Ugyanezt a beállítódási különbséget találjuk meg az ú. n. „*Aussage*“-kísérletekben is: képek, események emlékezeti visszaadásánál a reprodukált részletek aszerint különböznek, milyen volt a kép, esemény tartalma. Az emlékezés végső különbsége ez: a leányok inkább az emlékezés, a fiúk inkább a megismerés (okismerés) típusához tartoznak. — A *fantázia* különbözősége: a leányok iskolai (és egyéb) írásai gazdagabbak részle-

tekben, fantáziás hozzáadásokban; míg a fiúk inkább a nagyvonalakat, az egészet tekintik.

A fiúk és leányok *intelligencia-vizsgálataiból* az derül ki, hogy a leányok *általában*, — előresiető fejlődésük miatt, — fölülműlják a fiúkat, ha nem is nagy mértékben (*Piéron, Toulouse, Lahy*). Természetesen nem számítjuk e helyen az iskolai eredményeket. A középiskola alsó osztályaiban ugyanis a leányok nem nagyobb értelmességük miatt előzik meg a fiúkat, hanem a nagyobb „iskolai akarat” miatt). A részletekre itt nem térve ki (fejszámolás, elvonás, lényegismerés, elemzés, kritika, összefogó képesség, stb.) a fő különbség abban van, hogy egyfelől a más és más *beállítódás* okozza az eltéréseket a fiúk és leányok értelmességi teljesítményei között, másfelől *más és más eszközöket* használnak (mást választanak ki az emlékezeti anyagból egy probléma megoldásához); a különbözés tehát a munkaútban van, — a szerkezeti, beállítódási alapokban, a nagyobb érzelmességben, — nem a teljesítményben. Nagyobb pl. a leányok *érzelmességi hangsúlyozása* is, melyet élményeinek ad, melyekből merít, mikor emlékezeti anyagról van szó. Különbözik még a gondolkozásuk *a tudásuk felett való uralomban* is; a leányok könnyebben megzavarodnak (vizsgák!), mint a fiúk. A nők globális *lényeglátásának*, intuiciójának nagyobb foka már a tanulókorban is érezteti hatását. (Megjegyezzük, hogy a tiszta értelmességi vizsgálatok terén még nagyon a kezdet kezdetén vagyunk; az iskolai teljesítmények eredményei sokkal nagyobb mértékben állanak rendelkezésünkre, ha a pszichés nemi különbségeket összehasonlítani kívánjuk).

*Az érzelmi és akaratú életből* hadd álljon itt néhány adat, anélkül természetesen, hogy a tárgyat velük kimeríteni kívánánk. Az érzelmi élet különbségeit inkább a serdülés korára vonatkozóan dolgozta ki az eddigi szakirodalom. De már a gyermekkort is jellemzi a leányok nagyobb hajlama a félelmi állapotokra, csekélyebb értékűségi érzésekre, még a fiúk élete inkább a „harci ösztön” jegyében áll. A leányok nagyobbfokú érzelmessége az iskolai dolgozatok és naplók értelmesebb részleteiben (leírások, irónia, gúnyos megjegyzések, a komikum felfedezése, hosszabb érzelmes elmélkedések) mutatkozik továbbá a ciklothym-jellegre való nagyobb hajlamosságban is. A leányok általában hajlanak a nagyobb féltékenységre és irigységre, míg a hazugság gyakoriságában, úgy látszik, nincs eltérés a nemek között. A magasabbrendű komplexumok, mint pl. a szerelem (erotika és szexualitás) első jelentkezésében is *Liepmann* híres megkülönböztetését igazolva látjuk: a férfi szerelmi élete inkább „ösztönjellegű”, a nőé inkább „választójellegű”, amivel jelezve van a női szerelmi élet lelkibb, spirituálisabb eredete és az, hogy a szerelem szükséglete nála kevésbé ösz-

tönhöz kötött. Egyben nagyobb a leányok szerelem-élményeinek mélysége, kizárólagossága, uralkodó szerepe, szubjektivitása. Barátkozásaiknál különböztetni kell fiatalabb és idősebb serdülő leányok között: az előbbieket inkább a kifejezés, közlés, beszéd szükséglete és a rajongás kapcsolja össze; gyorsan is váltakoznak a barátnők; később a lelki rokonság, a közös értelmi mozzanatok, közös érdeklődés teszik a barátkozás alapját. A fiúknál ez a motívum az erősebb és leggyakoribb. A leányok *természetszemlélete* szubjektívabb, impresszionistább. *Vallásosságuk* tipikusan női, a fiúké tipikusan férfias a serdülés korában. Ezt megelőző időszakokban pedig csekély eltéréssel egyforma a két nem vallásossága. Bizonyos különbséget találunk azonban abban, hogy a fiúk vallásossága erősebb kapcsolatban van a harci ösztön uralmával; a fiúk vallásos fejlődésében nagyobb szerepe van a büntudatnak és a tekintélyekkel való szembekeverülésnek, míg a leányoknál a csekélyebbértékségi érzés hatásosabb. A *pályaválasztás* kérdésében is ott lapang mindenütt a leányoknál a természetes női hivatás érzelmes gondolata: a leányok olyan pályát keresnek, hol az emberekkel való érintkezés a lényeg, míg a fiúk előtt a konkrét-tárgyi teljesítmények célja lebeg. A leányok öröme a hivatali tevékenységben egyenlő pl. a munkaadó, főnök elégedettségével, míg a fiúk tárgyilagosabb beállítódásúak. A leányok az életpályától azt várják, hogy belső, zárt lelki egységüket, harmóniájukat biztosítsa, vagy legalább megóvja. Ebben pedig túlnyomó a női természetes hivatás gondolata. A leányok viszonyát a művészethez jellemzi a dráma és az opera nagyobb előnyben részesítése. — Az *akarati életben* a leányok váltakozó és szeszélyes viselkedése bizonyos többletet mutat a fiúk serdüléskori hasonló viselkedése mellett (volontés, non volunté). — A leányok inkább *passzív* típusúak, míg a fiúk *aktívak*, produktívabb jellegűek, ami azonban nem zárja ki, hogy a leányok bizonyos tereken fölül ne múlják a fiúkat a tevékenység nagyobb buzgalmában. Pl. a leányoknak nagyobb *színészi képességük* van, jobban utánoznak s majmolnak, másokat mint a fiúk, ami persze ismét csak a női alaptulajdonságoknak a gyermek- és ifjúkorba vetített reflexe.

Fentebbi vázlatos fejtegetéseinket az alábbi irodalomból lehet a részletek tekintetében kiegészíteni: *H. Ellis*: Mann und Weib. 2. kiad. 1909. — *Möbius*: Über den physiol. Schwachsinn des Weibes. 11. kiad. 1919. — *Heymans*: Die Psychologie der Frauen. 2. kiad. 1924. — *O. Lipmann*: Psychische Geschlechtsunterschiede. 1917. — *Thompson*: Vergleichende Psychologie der Geschlechter. 1905. — *R. Vauquelin*: Les aptitudes fonctionnelles et l'Éducation. chap. III. — *Marion*: Psychologie des filles. 1921. — *Vaerting*: Die weibl. Eigenart im Männerstaat u. die männl. Eigenart im Frauenstaat. 1921.

Várkonyi Hildebrand dr.